

УДК 028.2:001

ФОРМАЛЬНО-ЗМІСТОВІ ОСОБЛИВОСТІ АНОТАЦІЙ ДО СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЧИХ КНИЖКОВИХ ВИДАНЬ

Юлія Полтавець

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, 01601, Україна
 <https://orcid.org/0000-0003-2458-0321>
pp-yulia@ukr.net

Мета статті — з'ясувати формально-змістові особливості анотацій до сучасних мовознавчих книжкових видань, що передбачало розв'язання таких завдань: схарактеризувати композиційну та інформаційну структури, а також мовностильові засоби анотацій; визначити чинники, що впливають на вибір форми й змісту вторинного документа. У роботі використано описовий, порівняльний, бібліографічний, книгознавчо-функціональний методи, частково структурно-типологічний, а також соціально-комунікаційно-інформаційний і документаційний підходи. Наукова новизна роботи полягає у тому, що в ній уперше здійснено аналіз текстів прикнижкових анотацій до мовознавчих наукових та науково-популярних видань у єдності форми і змістового наповнення. Матеріал дослідження з конкретної наукової галузі дав змогу розглянути анотації предметно, а не загально, й показати наочно їхні особливості. У результаті дослідження виявлено, що за структурно-композиційними особливостями анотації до наукових видань можуть бути маркованими, немаркованими і змішаними. Маркери забезпечують зв'язність тексту, організовують і структурують його. Немарковані анотації розповідають про видання у довільній формі, висвітлюючи ті самі інформаційні елементи змісту видання (новизна матеріалу, аспекти дослідження, його джерельна база, результати та ін.). Типовою анотацією до монографій з мовознавства є індикативний двоабзацний текст, що організований за допомогою маркерів і подає відомості про тематично-змістові особливості наукової праці. Вибір форми і змісту анотації залежить як від виду первинного документа, так і від виду самої анотації за функціональним призначенням. Анотаціям до наукових видань характерна об'єктивність і стриманість, до науково-популярних — експресивність, образність, багатство мовностильових засобів.

Ключові слова: анотація; прикнижкова анотація; метатекст; вторинний текст; мовознавчі видання; наукові видання; науково-популярні видання; реклама наукової книги.

Актуальність теми дослідження. Документна наукова комунікація починається зі знайомства з реальним фізичним носієм інформації, його електронним аналогом чи лише з пошуковим образом документа в інформаційно-пошуковій системі. У якій формі це не відбувалося б, перше, на що звертає увагу читач, — це анотація. Під час пошуку інформації й добору потрібної літератури в сучасних умовах анотація відіграє ключову роль. Якісна анотація до видання є запорукою релевантного й партинентного інформаційного пошуку, що задовольнить не лише інформаційний запит, а й справжню інформаційну потребу споживача.

Мовознавча інформація міститься передусім у наукових виданнях, іншими її джерелами є науково-популярні, навчальні, довідкові видання. За статистичними даними Книжкової палати України, наукові видання в нашій країні за кількістю назв займають передові позиції з-поміж інших видів літератури за цільовим призначенням (у 2019 р. — другу позицію, після навчальних видань; у 2020 р. — третю, після навчальних і літературно-художніх) (Сенченко, 2021). Аналізуючи цей стан, Н. Зелінська (2016) зазначає:

Збагачується донедавна доволі монотонна тематико-типологічна палітра наукових видань. Щодо тематики, то, фактично, вся наукова література виходить зараз у режимі «без обмежень», а репертуарні акценти на гостро актуальних та цікавих не лише для наукової спільноти проблемах забезпечують окремим видавництвам («Акта», «Дух і Літера», «Laugus», «Літопис», «Темпора» та ін.) досить успішне існування.

Актуальність теми дослідження зумовлює й те, що за останні роки поживалося видання вітчизняних, а не перекладних науково-популярних праць, зокрема й мовознавчих.

Аналіз досліджень і публікацій. Анотації є об'єктом сучасних наукових розвідок у різних сферах (бібліотекознавстві та бібліографознавстві, видавничій справі, рекламі, мовознавчій галузі), тож їх розглядають у таких аспектах:

— як результат аналітико-синтетичного опрацювання інформації (Кушнарєнко, 2006; Лутовинова, 2017). Анотація є результатом макроаналітичного згортання інформації, тобто в ній зазначають

«формальні відомості про документ та найзагальніші відомості про його зміст» (Кушнарченко, 2006, с. 13);

— як елемент розпізнавального апарату видання (Плиса, 2011; Фідельська, 2011). Правильне, коректне написання й розміщення анотації у виданні сприяє не лише його вдалій комунікації з читачем, а й діяльності інформаційних установ, наповненню інформаційно-пошукових систем;

— як різновид реклами (Зелінська, 2001; Дзикович, 2016), причому анотація існує ще до того, як надруковане саме видання: «на першому, “до книжковому”, етапі [рекламування наукової книги. — Ю. П.], насамперед, формуються елементи так званої внутрішньої реклами видання — ті, що згодом також слугуватимуть джерелом промоційної інформації, — прикнижкова анотація, передмова (післямова, вступ та ін.)» (Зелінська, 2001, с. 198);

— як жанр наукового стилю (Онуфрієнко, 2006; Яхонтова, 2009; Шулінова, 2010):

Зважаючи на специфіку функціонування та лінгвістичні особливості жанру, можна вважати анотацію вторинним інформаційно-реферативним жанром наукового стилю, що надає лаконічну характеристику первинного анованого джерела, може містити додаткову інформацію про специфіку викладу матеріалу, методики, методи, застосовані в роботі, про автора, адресата, покликання на використану літературу, а також рекламувати науковий продукт із метою популяризації наукових знань. (Шулінова, 2010, с. 381)

Чимало праць нині присвячено аналізу анотацій до наукових статей, зокрема англійською мовою, спостерігаємо системність у дослідженні цієї теми (Яхонтова, 2015; Венгринюк, 2015; Єрченко, 2015; Федішин, 2017; El-Dakhs, 2018; Фіялка, 2020), чого не можна сказати про анотації до наукових книжкових видань. Анотації до українських книжкових мовознавчих видань ще не були об'єктом спеціальних розвідок, тому потребують наукового вивчення.

Мета дослідження — з'ясувати формально-змістові особливості анотацій до сучасних мовознавчих книжкових видань. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: схарактеризувати композиційну та інформаційну структури анотацій, їхні мовностильові особливості; визначити, від яких чинників залежить вибір форми й змісту вторинного документа. Об'єктом дослідження є анотації до сучасних книжкових наукових і науково-популярних видань, які репрезентують мовознавчий науковий дискурс у таких його підстилях, як власне науковий і науково-популярний.

Матеріалом дослідження служили анотації (60 одиниць, 2006–2020 рр.), зокрема до наукових видань Інституту української мови, Інститу-

ту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України, університетських видань; загалом розглянуті анотації друкованих творів таких видавництв: «Наукова думка», «Видавничий дім Дмитра Бураго», ВЦ «Киево-Могилянська академія», «Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова», «Видавництво Львівської політехніки», «Апріорі», «Пульсари», «Либідь», «Віват», «Віхола», «Портал» та ін.

Мета роботи зумовила використання таких методів і підходів: описового методу (для аналізу зібраного теоретичного й фактичного матеріалу, класифікації анотацій), порівняльного (для виявлення специфіки різних видів анотацій), бібліографічного (для з'ясування, які формальні й змістові ознаки документа після згортання первинної інформації утворюють анотацію), книгознавчо-функціонального (урахування функцій досліджуваних видань у системі «книга — читач»), частково структурно-типологічного методу (для встановлення відповідності між видом анотації і типо-видовою характеристикою видання); соціально-комунікаційно-інформаційного і документаційного підходів.

Виклад результатів. Цілісне вивчення будь-якого тексту передбачає аналіз його форми і змісту, які перебувають у тісному взаємозв'язку. Структурно-композиційні, змістові й мовні особливості вторинного тексту до мовознавчих книжкових видань визначають анотацію як науково-інформаційний жанр і формують її стиль.

Спочатку розглянемо структуру анотацій до монографій із мовознавства. О. Єрченко (2015), досліджуючи анотації до наукових статей, зазначає, що «формальні маркери, тобто їх наявність чи відсутність, є первинними диференційними чинниками текстової структури анотації», та поділяє анотації відповідно на марковані й немарковані. Маркери, хоч і зовсім інші, притаманні й прикнижковим анотаціям до наукових видань, тож така класифікація цілком може бути застосована і для них. Функції маркерів у книжкових анотаціях виконують дієслівні форми на –но, –то (з'ясовано, подано, розкрито), почасти дієслова з часткою –ся (розглядаються, вивчаються, висвітлюються).

В анотаціях до монографій виявлено такі маркери: *досліджено, розкрито, виділено, встановлено, обґрунтовано, схарактеризовано, розглянуто, розроблено, розмежовано, показано, висвітлено, проаналізовано, окреслено, з'ясовано, уточнено та ін.; розглядається, висвітлюється, пропонується, міститься, наводиться.* Вони структурно й граматично впорядковують текст, забезпечують його зв'язність і цілісність. Крім цього, маркери дають змогу згорнути первинний текст, адже використання пасивних конструкцій, якими граматично є дієслова-маркери, — один із методів компресії тексту, спосіб створення метатексту.

Наведемо приклад маркованої анотації до монографії: *У монографії схарактеризовано стан*

створення синтаксичної термінології української мови в контексті історичного термінознавства; **простежено** тенденції в розвитку цієї термінології з опертям на наукові джерела XIX — 50-х років XX ст.; **з'ясовано** вплив мовних і позамовних чинників на формування синтаксичної термінології української мови; **встановлено** особливості розвитку термінологічних найменувань понять синтаксису словосполучення, простого та складного речення; **випрацювано й введено** до наукового обігу модель історичного паспорта синтаксичного терміна (Чернобров Ю. Історія синтаксичних термінів української мови: XIX — перша половина XX ст., 2019).

Як бачимо, текстові властива логічна, тематична та стилістична єдність, але зв'язність таких анотацій специфічна, адже міжфразовий зв'язок не послідовний, а паралельний. Тому за типом мовлення такі тексти радше нагадують опис, а не розповідь, що загалом відповідає комунікативній меті анотації.

Анотації переважно містять 3–8 маркерів, кожен з яких розкриває певний елемент змісту видання, перед першим з них є поширювач висловлення: *у монографії, у книжці / у книзі*. Синтаксично текст маркованої анотації складається з 1–5 речень (плюс одне-два речення для позначення цільової аудиторії видання), а діапазон розміщення маркерів у ньому такий: усі маркери можуть міститися в одному реченні й відокремлюватися від інших комою чи крапкою з комою — кожен маркер розпочинає нове речення:

У монографії визначено поняття мовної та концептуальної картин світу, розглянуто питання про корпус іншомовних запозичень у складі лексики української мови, проаналізовано процеси функціонально-семантичної адаптації англійської юридичної термінології, наведено спільні та відмінні риси англійського та українського законодавчого дискурсу, розглянуто питання розвитку мовної освіти як необхідної умови формування комунікативної компетенції особи (Лінгвоправова картина світу: сучасні проблеми лінгвістики та іншомовної дидактики / В. Сімонок, Г. Сергєєва, І. Семьонкіна та ін., 2012), *У монографії досліджено ієрархічну структуру фразеосемантичного поля «працьовитість / неробство». Змодельовано фразеосемантичні мікрополя, встановлено їхні ядерні та периферійні зони. Проаналізовано системні зв'язки у межах фразеосемантичного поля «працьовитість / неробство» — варіантність, синонімію, антонімію, полісемію. Розкрито внутрішню форму фразеологізмів досліджуваних тематичних груп і простежено її зв'язок з етнокультурними факторами. Здійснено спробу уточнити етимологію окремих фразеологізмів* (Мірошніченко І. Фразеосемантичне поле «працьовитість / неробство» в польській мові, 2014).

Немарковані анотації «розповідають» про видання в такий спосіб: *У цій книжці зібрані чіткі, виважені рекомендації з найскладніших, найсуперечливіших уживань та проблемного правопису слів і словосполучень у сучасній українській літературній мові. Вони є відповідями на ті непрості питання, які безпосередньо висунула мовна практика в останні троє десятиріч, коли українська літературна мова як державна почала обслуговувати різні сфери політичного, виробничого, наукового та культурного життя українського суспільства <...>* (Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення, 2014), — бачимо послідовний розвиток думки, різноструктурні речення, різноманітні засоби зв'язності тексту.

Марковані й немарковані анотації часто співвідносні з такими видами анотацій за критерієм глибини згортання інформації (і глибини розкриття змісту), як індикативні та інформативні відповідно. Індикативні анотації переважно лише окреслюють головні аспекти видання, інформативні ж глибше розкривають зміст, можуть передавати ключові висновки, частково дають відповідь на запитання «що саме з'ясовано?», а не лише «про що праця?», порівняймо:

Індикативне формулювання	Інформативне формулювання
<p><i>Широко проаналізовано стилістичне використання іношлєвої лексики, визначено внутрішньомовні та позамовні чинники, що зумовили динаміку лексико-семантичних та стилістичних процесів.</i></p> <p>Навальна М. Динаміка лексики української періодики початку XXI ст., 2015</p>	<p><i>У монографії розглядається дія актуалізованих структурно-семантичних моделей словотворення сучасної української літературної мови (друга половина 80-х років XX — початок XXI ст.) — як наслідок значної активізації в цей період таких визначальних чинників номінативно-словотворчих процесів, як, з одного боку, потреба в істотному оновленні комплексу номінативних засобів мови у зв'язку з оновленням кола понять, що потребують мовного вираження, та фокусуванням пріоритетної уваги суспільства на нових соціальних цінностях, а з другого, — потреба в дальшому коригуванні (нормуванні та систематизації) різних сегментів словотвірної структури української літературної мови.</i></p> <p>Тараненко О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець XX–XXI ст.), 2011</p>

Переважно інформативне формулювання притаманне немаркованим анотаціям, проте іноді трапляються анотації, де й після маркерів можуть бути вказані деякі результати дослідження: *Простежено істотне розширення функціонально-стилістичної сфери термінологічної лексики, зокрема лексики інформаційних технологій, економічної, медичної та спортивної, у мові української преси, констатовано тенденцію до орозмовлення та експресивізації її словника* (Навальна М. Динаміка лексики української періодики початку XXI ст., 2015).

Анотації досліджуваних видань складаються з одного — трьох абзаців. Кількісно переважає двоабзацна структура, тож типова композиція анотації така: перший абзац подає відомості про тематично-змістові особливості книги, другий — розкриває читацьке призначення. Одноабзацна структура трапляється або коли читацька адреса не зазначена (що більшою мірою стосується розглянутих науково-популярних видань, ніж наукових), або коли її не розміщено окремим рядком з абзацу.

Одне з перших завдань анотацій — інформувати, тож далі розглянемо їхню інформаційну структуру — сукупність інформаційних елементів, які розкривають певні аспекти змісту первинного документа. Категорія інформативності в текстах анотацій має бути реалізована якнайкраще, адже анотація має стати для читача дороговказом під час пошуку необхідних документів і налаштувати його на сприйняття безпосереднього того видання, якого анотація стосується.

Інформаційна структура анотацій до монографій з мовознавства містить такі інформаційні елементи:

— жанр (вид видання). Це доволі умовний і радше формальний елемент, адже основним видом книжкового наукового і науково-популярного видання є монографія. Тож вказівка на науковий документ, про який ідеться в анотації, може мати такі формулювання: *видання, книга, книжка, монографія, праця, дослідження; у виданні містяться спостереження, у книжці викладено матеріал, у монографії подано результати тощо;*

— новизна матеріалу, унікальність видання: *У цій праці вперше цілісно описано морфологічну систему і структуру сучасної української літературної мови на теоретичних засадах функційно-категорійної граматики* (Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія / І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко та ін., 2017), *Ця монографія — перша в Україні спроба висвітлити основні етапи історії багатоаспектної науки про слов'янські мови* (Лукінова Т. Нариси з історії славистики в Україні, 2018);

— об'єкт / предмет дослідження: *Об'єкт вивчення становлять динамічні процеси в українській мові, які протягом аналізованого періоду виявили найвищу активність та найвідчутніше вплинули на склад та функціонування лексичної,*

граматичної і словотвірної систем у різних сферах життя українського суспільства: неосемантизація, термінування, детермінування та транстермінування лексики <...> (Вплив суспільних змін на розвиток української мови / Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко та ін., 2017);

— аспекти дослідження, застосовані підходи, критерії: *У монографії здійснено аналіз категорій суб'єкта і об'єкта у семантичному, парадигматичному й синтагматичному аспектах <...>* (Плющ М. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення, 2018), *<...> проаналізовано лінгводидактичну термінологію з лексико-семантичного, граматичного і стилістичного поглядів <...>* (Омельчук С. Сучасна українська лінгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців, 2019);

— матеріал, джерельна база дослідження: *Лінгвістичний аналіз зроблено на основі рукописних пам'яток і стародруків, а також опублікованих текстів XI–XVIII ст. історіографічного, художнього, ділового та конфесійного стилів. Додано також матеріали лексикографічних праць (нормативних, діалектних, історичних, етимологічних української та інших слов'янських мов), наукових статей; проаналізовано 8 000 словозживань, відібраних із близько 90 джерел* (Даценко І. Історія формування прислівників місця української мови, 2014);

— результати проведеного дослідження: *<...> показано варіативність та динаміку процесів жанротворення, проаналізовано роль прагматичних чинників у формуванні жанрових ознак наукових текстів, запропоновано жанрову лінгводидактичну модель навчання англомовної наукової комунікації* (Яхонтова Т. Лінгвістична генетика наукової комунікації, 2009);

— практичне значення роботи: *Унаслідок дослідження змодельовано реальний стан мобільних ділянок лексики й граматичного ладу української мови, який заслуговує на подання в нормативних словниках і граматиках, а також у новій редакції українського правопису* (Вплив суспільних змін на розвиток української мови / Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Н. Клименко та ін., 2017);

— особливості викладу матеріалу, стилю: *Працю присвячено українській мові в усіх труднощах її становлення, що дістають всебічне висвітлення (географічне, історичне, соціолінгвістичне, культурологічне тощо) у зіставленні з відповідними ситуаціями інших мов світу. <...> Написана в популярній формі, книга призначається всім шанувальникам української мови* (Ткаченко О. Українська мова: сьогодення й історична перспектива, 2014), *Задля кращого сприйняття матеріалу в праці запропоновано афористичні думки про мовну норму, веселі бувальщини, філологічні анекдоти* (Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століттях. Мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива, 2018);

— привід чи інші умови створення видання: *Загалом видання присвячене 10-літтю спеціальності*

«Прикладна лінгвістика» у Донецькому національному університеті (Парадигмально-категорійні основи прикладної лінгвістики / А. Загнітко, І. Данилюк, Ж. Краснобаєва-Чорна та ін., 2015), *Монографія містить результати дослідження, проведеного за грантом Президента України (Ф82) за конкурсним проектом «Лінгвосціологічний моніторинг динаміки структури й статусу української мови в новітній час» (розпорядження Президента України № 242/2019рп)* (Макарець Ю. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір, 2019);

— читацьке призначення, що має такі способи подання: 1) розгорнуте формулювання: *видання призначене / адресоване, праця розрахована на, може бути корисне / знадобиться, стане в пригоді: Написана в популярній формі, книга призначється всім шанувальникам української мови. Вона буде особливо необхідною для державних службовців, політиків, викладачів вищих навчальних закладів, учителів, студентів* (Ткаченко О. Українська мова: сьогодення й історична перспектива, 2014); 2) коротке: *Для / Для... та усіх, хто: Для аспірантів, докторантів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів* (Лінгвоправова картина світу: сучасні проблеми лінгвістики та іншомовної дидактики / В. Сімонок, Г. Сергєєва, І. Семьонкіна та ін., 2012). У досліджуваних анотаціях домінує коротке формулювання, у деяких виданнях читацьке призначення взагалі не вказане, що можна розцінювати як недолік анотації.

Під час анотування вибір структури (формально-композиційної та змістової) і стилю подання інформації залежить від функцій анотації та її читацького призначення. За функціональним критерієм прийнято розрізнати довідкові й рекомендаційні анотації. Довідкова анотація подає коротку характеристику первинного документа, виконує переважно пошукову функцію, рекомендаційна — «має дидактичну та просувальну спрямованість, акцентує увагу на новизні ідей, фактажу, інших перевагах публікації, пропагує її як корисне інформаційне джерело для певної аудиторної групи, спонукає до читання твору. Використовується переважно в літературно-художніх та науково-популярних виданнях» (Крайнікова, 2019).

У літературі, присвяченій видам анотацій, указують, що довідкові анотації використовують у наукових виданнях, а рекомендаційні — у науково-популярних:

Найбільшого поширення в науковій та навчально-науковій діяльності набули довідкові анотації, які характеризують наукове джерело за тематикою й проблематикою. Саме вони є найефективнішими в наданні своєчасної, об'єктивної і достатньої інформації про нові досягнення в різних галузях науки та суттєво заощаджують час пошуку й збирання наукової інформації. (Онуфрієнко, 2006, с. 131)

Така закономірність цілком правомірна, але не абсолютна. Вибір виду анотації залежить від багатьох чинників: де буде розміщена анотація, які комунікативно-прагматичні завдання ставитиме автор анотації / видавництво, який стиль викладу інформації в самому виданні, яка його цільова аудиторія. О. Дзикович (2016, с. 54) зазначає, що «довідкова анотація, як правило, будується як м'яка форма реклами, апелює до раціональної сфери свідомості. <...> У той же час рекомендаційна анотація найчастіше має всі ознаки жорсткої реклами, містить емоційні оцінки і психологічні аргументи». Порівняймо прикнижкові анотації до двох науково-популярних видань на спільну тематику:

<p>Сербенська, О. (2020). <i>Голос і звуки рідної мови</i>. Априорі.</p>	<p>Дубчак, О. (2020). <i>Чути українською. У світі звуку[ʃ] і букв. Віхола</i>.</p>
<p>У книжці викладено матеріал, що поглиблює знання з фонетики та фонології, розширює обрії бачення природи нашого усного мовлення. Подано відомості про таке складне і багатоаспектне явище, як людський голос. Розкрито значення важливих елементів комунікації, пов'язаних із поняттями слухати — чути — мовчати. Переборюючи стереотипне уявлення про звук, автор прагне показати сучасне розуміння цього феномену; звертає увагу на явище звукосимволізму, що десятиліттями було зігнороване як розділ науки про мову.</p>	<p>Чи знаєте ви, що голосних в українській мові приблизно в п'ять разів менше, ніж приголосних? Чи чули ви про нескладотворчі звуки? А про літеру Шредінгера? Чи відомо вам, що шиплячі постійно мімікують під інші приголосні української мови?</p>
<p>Значну увагу зосереджено на основних параметрах такої характерної ознаки української мови, як милозвучність, а також на маловідомих нашій освіченій громадськості фактах, пов'язаних з історією створення нашої старослов'янської азбуки — кирилиці.</p>	<p>Якщо чесно: ви все це знаєте. І навіть якщо вам здається, що ви гадки не маєте, за яким принципом слід вимовляти ті чи інші звуки, ваші мовна свідомість і мовленнєвий апарат роблять це бездоганно.</p>
<p>Видання призначене для студентів III–IV курсів, які прагнуть стати публічними діячами, оволодіти усномовною професією, а також для вчителів-словесників, магістрантів, аспірантів, учнів старших класів, для всіх, кого цікавить усне мовлення як найважливіша форма людської мови.</p>	<p>Книжка «Чути українською» не змушуватиме вас учити правила чи зубрити мовні закони. Це вже робила колись ваша вчителька української мови та літератури. Завдання книжки — пояснити, за якими правилами й закономірностями працює звукова система, а це — чому наша абетка майже досконала. І, звісно, переконати вас, що українська мова — це надзвичайно цікаво, легко і місцями навіть корисно.</p>

Як відомо, «анотаціям, що вміщуються безпосередньо в книгах (прикнижкові анотації), більше властиві рекламні завдання. За змістом і формою вони часто схожі на рекомендаційні, хоча анотації, вміщені в наукових, навчальних виданнях, можуть мати характер довідкових» (Кушнаренко, 2006, с. 130). Цю особливість можна продемонструвати, порівнявши різні анотації до одного й того самого видання:

Селігей, П. (2016). <i>Світло і тіні наукового стилю</i> . Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».	
<p>Це видання зацікавить кожного, хто пише або читає наукову літературу. Що таке читабельний науковий твір? Чи потрібно вченому бути хорошим стилістом? Як краще розповісти про своє дослідження? Як можна писати, а як ні? Відповіді на ці запитання містить пропонована книжка. Ви дізнаєтеся, що таке «науковий жаргон», чому він перешкоджає розвитку науки, чим відрізняється від комунікативно досконалих текстів. Докладно йдеться про різноманітні стильові засоби, завдяки яким писемне мовлення стає змістовним, виразним, цікавим і переконливим. Мовні явища аналізуються на широкому культурно-історичному тлі, спостереження й висновки проілюстровано прикладами із сучасних наукових публікацій.</p> <p>Для вчених, викладачів, студентів — усіх, хто прагне стати майстром наукового стилю.</p> <p>(анотація з титульного аркуша видання)</p>	<p>У монографії ґрунтовно проаналізовано ознаки наукового стилю й наукового жаргону. Докладно йдеться про різноманітні стильові засоби, завдяки яким писемне мовлення стає змістовним, виразним, цікавим і переконливим. Мовні явища аналізуються на широкому культурно-історичному тлі, спостереження й висновки проілюстровано прикладами із сучасних наукових публікацій.</p> <p>Книга зорієнтована як на фахівця-лінгвіста, так і на читачів, яких цікавить наука, стилістика, наукова мова загалом.</p> <p>(анотація з сайту НАН України)</p>

Тож анотації неоднорідні й у межах одного виду видань. До праці можуть бути складені різні види анотацій, які покликані презентувати видання якнайкраще відповідно до каналів поширення інформації про нього.

Анотація як метатекст віддзеркалює не лише зміст первинного документа, а й стиль. Анотації

до наукових видань лаконічні, стримані, термінологічно насичені, до науково-популярних (а це здебільшого рекомендаційні анотації) — емоційно-оцінні, умовно-діалогічні, метафоричні.

Стильові особливості анотацій пов'язані зокрема з реалізацією текстової категорії персональності — інперсональності. Інперсональність тексту досягається вживанням зворотних дієслів і дієслівних форм на -но, -то (пасивний стан дієслова); персональність, тобто «присутність» у тексті особи автора і читача, — вживанням займенників, а також згадкою в тексті анотації про автора (вживанням активного стану дієслова) / поданням відомостей про автора.

У корпусі дослідження виявлено лише три анотації до наукових видань, де є особа автора: *Мовну політику України авторка ввела в загальноєвропейський контекст <...>* (Макарець Ю. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір, 2019), *<...> авторка простежує, у якій саме спосіб особливості семантики тієї чи іншої мови відбиваються в осмисленні основоположних філософських понять <...>* (Кудрявцева Н. Лінгвістична відносність і проблеми перекладу філософської термінології: лінгвокогнітивний підхід: 2017), причому лише в одній прикнижковій анотації не формально використано слово «автор», а саме подані відомості про нього: *Працю знаного мовознавця, члена-кореспондента Національної академії наук України О. Б. Ткаченка присвячено українській мові в усіх труднощах її становлення <...>* (Ткаченко О. Українська мова: сьогодення й історична перспектива, 2014).

Більшою мірою персональність тексту виявляється в анотаціях до науково-популярних видань. Це не тільки не «знеособлює» текст, а й робить видання ніби ближчим до читача, дає змогу налаштувати комунікацію: *Авторка розповідає про мовне розмаїття так цікаво і з такою любов'ю, аж починаєш відчувати, як мова витанцює на твоєму язичку* (Левкова А. Спільна мова. Як народжуються і живуть слова, 2020). Цьому сприяє також вживання особового займенника *ви: чи знаєте ви, що..., у книжці ви дізнаєтеся..., присвійних займенників ваш: І навіть якщо вам здається, що ви гадки не маєте, за яким принципом слід вимовляти ті чи інші звуки, ваші мовна свідомість і мовленнєвий апарат роблять це бездоганно* (Дубчак О. Чути українською, 2020), *наш: Завдання книжки пояснити, за якими правилами й закономірностями працює звукова система, а ще — чому наша абетка майже досконала* (Дубчак О. Чути українською, 2020) — використання формулювання саме *наша абетка*, а не, скажімо, українська абетка, *Значну увагу приділено українській мові — нашому з вами духовному багатству* (Булаховський К. Цікаве мовознавство, 2019).

У довідкових маркованих анотаціях до наукових видань подання переліку розглянутих питань і результатів наукового дослідження забезпечує

максимальну інформативність анотації. Але така одноманітність формулювань, конкретність, лаконічність зумовлюють втрату читабельності тексту і слабкий рекламний вплив анотації. Властиве, комунікативна тактика рекламування, промоції видання тут теж реалізується, але іншими засобами, ніж у рекомендаційній анотації. У довідковій анотації зміст переважає над формою (наукова інформація, що міститься у виданні, сама по собі є підтвердженням цінності праці, підставою для прочитання чи придбання видання), у рекомендаційній — переважає форма над змістом, привабити читача має передусім мовленнєве оформлення анотації.

Більш читабельним текст анотацій до наукових видань стає за допомогою поширювачів і посилювачів висловлення: **На тлі варіювання темпу мовлення експериментально простежено питомі характеристики (тривалість, спектр, інтенсивність) голосних звуків у різних словесних позиціях** (Іщенко О. Голосні звуки української мови залежно від темпу мовлення, 2012), **Широко використано матеріали з українських акцентованих пам'яток XVI–XVIII століть і словників української мови XIX–XX століть <...>** (Скляренко В. Історія українського наголосу: Іменник, 2006). Вони забезпечують писемному мовленню природність і відповідно сприяють кращому сприйняттю тексту. Для реалізації цієї ж мети в анотаціях до науково-популярних видань уживають вставні слова: **Узагалі, чи шкідливі запозичення і як саме взаємодіють різні мови?** (Селезньов В. Мовні війни. Міф про «зіпсованість» української мови), **Якщо чесно: ви все це знаєте; І, звісно, переконати вас, що українська мова — це надзвичайно цікаво, легко і місцями навіть корисно** (Дубчак О. Чути українською, 2020).

Мовностильовими особливостями анотацій до науково-популярних видань також є вживання емоційно-оцінної лексики: **Пропонована книжка запрошує читача в неймовірний і чарівний світ мовознавства** (Булаховський К. Цікаве мовознавство, 2019); метафор: **Що ж таке усі ті деминутиви, діалектизми, пейоративи, лексичні дублети й інші загадкові звірі зі словникових нетрів?** (Левкова А. Спільна мова, Як народжуються і живуть слова, 2020). Широко використовують і засоби експресивного синтаксису, серед яких питальні речення: **Чи так суттєво вплинула польська мова на українську? Скільки полонізмів та інших запозичень насправді містить українська мова?** (Селезньов В. Мовні війни. Міф про «зіпсованість» української мови); порівняння: **Слів у мові — як людей у народі** (Левкова А. Спільна мова, Як народжуються і живуть слова, 2020); антитеза: **Котрісь із них [зі слів. — Ю. П.] — родичі, а котрісь навряд чи зустрінуться. Котрісь мандрують і переселяються, а котрісь — домосиди** (Левкова А. Спільна мова, Як народжуються і живуть слова, 2020); нагромадження однорідних членів речення: **У ста десятках мовознавчих**

етюдах подано поради стосовно вибору слів, морфологічних форм, синтаксичних конструкцій, словесного наголосу, стилістичних варіантів для найкращого висловлення думки (Вихованець І. Розмовляймо українською, 2012); конструкції з однорідною супідрядністю: **У ній ви дізнаєтесь, що таке мова, скільки мов на світі, якими можуть бути мови цивілізацій інших планет, як розшифрували єгипетські ієрогліфи та багато іншого** (Булаховський К. Цікаве мовознавство, 2019). Такі засоби покликані зацікавити адресата анотації у виданні та стимулювати його до читання первинного документа.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше здійснено аналіз текстів прикнижкових анотацій до мовознавчих наукових і науково-популярних видань у єдності форми та змістового наповнення. Матеріал дослідження з конкретної наукової галузі дав змогу розглянути анотації предметно, а не загально й показати наочно їхні особливості. Знання і розуміння таких особливостей допоможе створювати якісні анотації для ефективної документної комунікації.

Висновки. Прикнижкова анотація як вторинний документ і водночас жанр наукового стилю виконує, крім комунікативної та орієнтаційно-пошукової, функцію просування видання. Якісна анотація є змістовною, лаконічною, стилістично привабливою, вона інформує читача про видання, завойовує його увагу, налаштовує на сприйняття основного тексту.

За структурно-композиційними особливостями анотації до наукових видань можуть бути маркованими, немаркованими і змішаними. Маркери (дієслівні форми на -то, -но, зворотні дієслова) забезпечують зв'язність тексту, організують і структурують його. Немарковані анотації розповідають про видання в довільній формі, висвітлюючи ті самі інформаційні елементи змісту первинного твору (новизну матеріалу, об'єкт, предмет дослідження, аспекти дослідження, його джерельну базу, результати та ін.).

Типовою анотацією до наукових книжкових видань з мовознавства є індикативний, двоабзацний текст (останній абзац якого характеризує читацьке призначення видання), що організований за допомогою маркерів і подає відомості про тематично-змістові особливості наукової праці. У монографіях останніх п'яти років простежуємо тенденцію до появи більшої кількості анотацій немаркованого і змішаного типів, де поєднано індикативний та інформативний способи подання інформації. Очевидно, це наслідок того, що науковий стиль загалом оновлюється, і тексти анотацій не виняток, вони стають стилістично виразнішими.

Вибір структури, змістового та мовностильового оформлення анотації, а отже, і її виду (довідкової чи рекомендаційної) залежить від функцій анотації та її читацького призначення. Анотаціям до наукових видань притаманні об'єктивність і

стриманість, але помірна експресивність теж допустима. Це посилює комунікативний вплив тексту анотації на адресата — потенційного читача чи покупця книги. Анотації до науково-популярних видань мають виразніший стиль, вони персоналізовані, образні, демонструють багатство мовних засобів. У них широко використовують емоційно-оцінні лексичні одиниці, тропи та стилістичні фігури, засоби експресивного синтаксису.

Подальше дослідження може бути спрямоване на вивчення анотацій до навчальних і довідкових видань, зокрема лінгвістичних словників, щоб простежити, як реалізується мовознавчий науковий дискурс у власне науковому (науково-двідковому) та науково-навчальному підстилях.

Покликання

- Венгринюк, М., Мельник, О. (2015). Комунікативно-прагматичний потенціал анотації як вторинного науково-технічного тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 55, 42–44.*
- Дзикович, О. (2016). Анотація-опис книги як вид рекламного тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 61, 52–55.*
- Єрченко, О. (2015). Структурно-композиційні особливості текстуально-маркованих анотацій в американській науковій медичній періодиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 59, 254–257.*
- Зелінська, Н. (2001). Наукова книга і реклама — дві речі сумісні. *Поліграфія і видавнича справа, 37, 194–203.*
- Зелінська, Н. (2016). Наукове книговидання в українському соціумі: чи є життя під час (після) кризи? *Поліграфія і видавнича справа, 2, 208–214.*
- Крайнікова, Т., Женченко, М. (02.07.2019). Анотація видавнича. *Велика українська енциклопедія.* <https://vue.gov.ua>
- Кушнарєнко, Н., Удалова, В. (2006). *Наукова обробка документів.* Знання.
- Лутовинова, В. (2017). *Анотування як процес аналітико-синтетичної переробки інформації.* ХНУ.
- Онуфрієнко, Г. (2006). *Науковий стиль української мови.* Центр навчальної літератури.
- Сенченко, М., Буряк, С. (09.02.2021). Книговидавнича діяльність сучасної України: стан, тенденції та перспективи розвитку. *Українська асоціація видавців і книгорозповсюджувачів.* URL: <http://upba.org.ua/index.php/uk/vydavnytstva/item/279-knyhovydavnycha-diialnist-suchasnoi-ukrainy-stan-tendentsii-ta-perspektyvy-rozvytku>.
- Плиса, Г., Петренко, О. (укл.) (2011). *Укладання та оформлення макета анотованої каталожної картки у виданнях.* Книжкова палата України.
- Федишин, М. (2017). Специфіка композиційної побудови англійських анотацій у галузі гуманітарних наук. *Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Філологічні науки (мовознавство), 8(2), 121–125.*
- Фідельська, А. (2011). Аналіз дотримання видавцями нормативних документів щодо оформлення вихідних відомостей у неперіодичних (книжкових) виданнях за 2010 рік. *Вісник Книжкової палати, 2, 9–14.*
- Фіалка, С. (2020). Структурно-лінгвістичні характеристики анотацій в українських рецензованих наукових виданнях. *Обрії друкарства, 1, 224–234.* [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2020.1\(8\).190103](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2020.1(8).190103)
- Шулінова, Л. (2010). Анотація в системі жанрів наукового стилю української літературної мови. *Мовні і концептуальні картини світу, 29, 377–381.*
- Яхонтова, Т. (2009). *Лінгвістична генологія наукової комунікації.* Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка.
- Яхонтова, Т. (2015). Сучасна наукова комунікація: жанрові інновації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 14, 232–234.*

- El-Dakhs, D. (2018). Comparative Genre Analysis of Research Article Abstracts in More and Less Prestigious Journals. *Linguistics Journals in Focus Research in Language, 16, 47–63.* <https://doi.org/10.2478/rela-2018-0002>

References (translated and transliterated)

- Dzykovich, O. (2016). Anotatsiia-opys knyhy yak vyd reklamnoho tekstu [Book summary as an advertising text]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohichna", 61, 52–55.*
- El-Dakhs, D. (2018). Comparative Genre Analysis of Research Article Abstracts in More and Less Prestigious Journals. *Linguistics Journals in Focus Research in Language, 16, 47–63.* <https://doi.org/10.2478/rela-2018-0002>
- Fedysyn, M. (2017). Spetsyfika kompozitsiinoi pobudovy anhlovnykh anotatsii u haluzi humanitarnykh nauk [Specifics of compositional construction of English annotations in the field of humanities]. *Naukovi visnyk Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Filolohichni nauky (movoznavstvo), 8(2), 121–125.*
- Fidelska, A. (2011). Analiz dotrymanna vydavtsiamy normatyvnykh dokumentiv shchodo oformlennia vykhidnykh vidomosti u neperiodychnykh (knyzhkovykh) vydanniakh za 2010 rik [Analysis of publishers' compliance with regulatory documents on the design of source information in non-periodical (book) editions in 2010]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty, 2, 9–14.*
- Fiialka, C. (2020). Strukturno-lingvistichni kharakterystyky anotatsii v ukrainskykh retsenzovanykh naukovykh vydanniakh [Structural-linguistic characteristics of abstracts in Ukrainian peer-reviewed scientific journals]. *Obrii drukarstva, 1, 224–234.* [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2020.1\(8\).190103](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2020.1(8).190103)
- Krainikova, T., Zhenchenko, M. (27.01.2021). Anotatsiia vydavnycha [Publisher's abstract]. *Velyka ukrainska entsyklopediia.* <https://vue.gov.ua>
- Kushnarenko, N., Udalova, V. (2006). *Naukova obrobka dokumentiv [Scientific processing of documents].* Znannia.
- Lutovynova, V. (2017). *Anotuvannia yak protses analitiko-syntetychnoi pererobky informatsii [Annotation as a process of analytical-synthetic processing of information].* KhNU.
- Onufriienko, H. (2006). *Naukovi styl ukrainskoi movy [Scientific style of the Ukrainian language].* Tsentr navchalnoi literatury.
- Plysa, H., Petrenko, O. (redactors) (2011). *Ukladannia ta oformlennia maketa anotovanoi katalozhnoi kartky u vydanniakh [Compilation and design of the layout of the annotated catalog card in editions].* Knyzhkova palata Ukrainy.
- Senchenko, M., Buriak, S. (09.02.2021). *Knyhovydavnycha diialnist suchasnoi Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Book publishing of modern Ukraine: state, tendencies and prospects of development].* *Ukrainska asotsiatsiia vydavtsiv i knyhorozpovsiudzhuvachiv.* <http://upba.org.ua/index.php/uk/vydavnytstva/item/279-knyhovydavnycha-diialnist-suchasnoi-ukrainy-stan-tendentsii-ta-perspektyvy-rozvytku>.
- Shulynova, L. (2010). Anotatsiia v systemi zhanriv naukovoho styliu ukrainskoi literaturnoi movy [Abstract in the system of genres of the scientific style of the Ukrainian literary language]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu, 29, 377–381.*
- Venhryniuk, M., Melnyk, O. (2015). *Komunikativno-prahmatychnyi potentsial anotatsii yak vtorynnoho naukovotekhnichnoho tekstu [Communicative and pragmatic potential of the abstract as a secondary scitech text].* *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Filolohichna", 55, 42–44.*
- Yakhontova, T. (2009). *Linhvistychna henolohiia naukovoi komunikatsii [Linguistic Genology of Scientific Communication].* Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka.
- Yakhontova, T. (2015). *Suchasna naukova komunikatsiia: zhanrovi innovatsii [Modern research communication: genre innovations].* *Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia, 14, 232–234.*
- Yerchenko, O. (2015). *Strukturno-kompozitsiini osoblyvosti tekstualno-markovanykh anotatsii v amerykanskykh naukovykh medychnykh periodyty [Structural and compositional peculiarities of textually marked abstracts in American scientific medi-*

cal]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Filolohichna"*, 59, 254–257.
Zelinska, N. (2001). *Naukova knyha i reklama – dvi rechi sumisni* [A science book and advertising are compatible]. *Polihrafiia i vydavnycha sprava*, 37, 194–203.

Zelinska, N. (2016). *Naukove knyhovydannia v ukrainskomu sotsiumi: chy ye zhyttia pid chas (pislia) kryzy?* [Scholarly publishing in the Ukrainian social environment: is there life in (after) the crisis?]. *Polihrafiia i vydavnycha sprava*, 2, 208–214.

FORMAL AND SEMANTIC FEATURES OF ABSTRACTS TO MODERN UKRAINIAN LINGUISTICS BOOKS

Yuliya Poltavets

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

The aim of the research is to find out the formal and semantic features of abstracts to modern books on linguistics. The following tasks were performed to achieve this aim: to characterize the compositional and information structure, as well as linguistic and stylistic means of abstracts; to find out factors influencing the choice of form and content of the secondary document. Descriptive, comparative, bibliographic, bibliographic-functional methods, partly structural-typological, as well as social-communication-informational and documentary approaches were used. The scientific novelty of the research is that for the first time the texts of abstracts to scientific and popular science books on linguistics were analyzed comprehensively, in the unity of form and content. The material of the research in a specific academic field made it possible to consider the abstracts objectively, not in general, and to illustrate their features through examples. As the results of the study, it was found that abstracts to scientific publications can be marked, unmarked and mixed according to the structural and compositional features. The markers ensure coherence of the text, they organize and structure it. Unmarked abstracts inform about the publication in any form, highlighting the same information elements of the book's content (novelty of the material, aspects of the study, its source base, results, etc.). A typical abstract to monographs on linguistics is an indicative two-paragraph text, which is organized with the help of markers and provides information about the thematic and semantic features of the specialist work of writing. The choice of the form and content of the abstract depends on the type of the primary document and on the type of the abstract by functional purpose. Abstracts to scientific publications are objective and moderate, while abstracts to popular science books are characterized by expressiveness, imagery, richness of linguistic and stylistic means.

Keywords: book abstracts; metatext; secondary text; linguistics books; scientific publications; popular science publications; science book advertising.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2021